

Charleston op de vulkaan

Joseph Roth

Charleston op de vulkaan

Reportages uit Albanië en Italië

Vertaling en nawoord Els Snick

Voorwoord Piet de Moor

Tekeningen Koenraad Tinel

Uitgeverij Bas Lubberhuizen

Inhoud

Een goede politie is beter dan gastvrijheid

– Piet de Moor 7

REIS NAAR ALBANIË

Bij president Ahmed Zogu 33

Zuid-Slavië en Albanië – binnenlandse problemen 39

Intocht in Albanië 49

De hoofdstad Tirana 55

Het Albanese volk 61

Knooppunt in de ochtend 67

Het Albanese leger 71

Waar de wereldoorlog begon 75

Beschaafden in het land der barbaren 79

Wat een incident op de Balkan betekent 83

Blik op Zuid-Slavië 87

Artikel over Albanië 93

HET VIERDE ITALIË

Eerste ontmoeting met de dictatuur 103

Dictatuur in de etalage 109

De almachtige politie 116

De vakbond der pennenvoerders 121

Geschenk voor mijn oom 129

Nawoord – Els Snick 135

Een goede politie is beter dan gastvrijheid

Piet de Moor

‘Gelukkig België: het heeft een koning,’ schrijft Joseph Roth in een column die halverwege 1937 in *Der Österreicher* verschijnt.¹ Aan de hand van de koninkrijken België, Nederland en Engeland, die hij als navolgenswaardige modellen presenteert, probeert Roth zijn lezers te overtuigen dat alleen de monarch een bolwerk vormt tegen demagogen en usurpatoren. ‘In de republiek moet noodgedwongen de demagogie op den duur sterker worden dan de democratie,’ meent Roth. Hij verwijst naar de Degrelles, de Musserts en de Mosley’s die weliswaar in de republieken triomfen vieren, maar in de monarchieën in het zand bijten. Dat is een gedachte die Roth in andere opiniestukken, zoals zijn eveneens in Parijse ballingschap geschreven ‘Brief aus Belgien’, verder uitspint.² Of er een kern van waarheid in zijn analyse zit, doet minder ter zake dan de constatering dat Roth tot vlak voor zijn dood op zoek is naar maatschappelijke concepten die een alternatief kunnen bieden voor de reactionaire bewegingen en totalitaire onrechtsstaten die zich sinds het einde van de Grote Oorlog in Europa hebben gevestigd of er in opmars zijn.

De monarchie is voor Roth een scherm waarop hij zijn humane verzuchtingen projecteert in een tijdperk dat, na de Grote Oorlog, nog maar eens op het punt staat al zijn waarden overboord te gooien. Uitgerekend in de chaos van het Interbellum droomt de schrijver van een staatsbestel waarin de Europese volkeren onder het

duurzame goud van de kroon vrijer en veiliger gedijen dan onder het vergankelijke vilt van presidentiële hoedjes, waaronder volgens Roth de volksmannerij schuilt. Daarom is het geen verrassing dat Roth zijn 'Brief uit België' afsluit met de wanhoopskreet: 'Gelukkig België: het heeft een koning!' 'Arm Oostenrijk: het wacht nog op zijn keizer!' Maar in plaats van de keizer zijn Mussolini, Hitler, Horthy en het austro-fascisme gekomen.

Roth houdt niet op de gemiste kansen van de Dubbelmonarchie (en haar kroonlanden) te betreuren. Nog jaren na haar implosie blijven die verkeken mogelijkheden hem als burger, schrijver en reporter obsederen, uiterlijk en innerlijk. Hij zoekt remedies voor de fantoempijn die hem door hun verdwijning kwelt. Die kommer wordt verhevigd door het gevoel dat het afbrokkelen van de rechtsstaatsnormen in Europa niet te stuiten is. En natuurlijk is het Roth niet ontgaan dat het noodlot met een aan cynisme grenzende ironie in het voordeel van Belgrado heeft gespeeld. Servië, dat door Oostenrijk gestraft had moeten worden voor de moord op aartshertog Franz-Ferdinand, de troonopvolger, constateert vol leedvermaak dat in de nasleep van de Grote Oorlog de imperia van zijn twee aartsvijanden als kaartenhuisjes in elkaar zijn gestort. Roth: 'Want Belgrado leeft nog steeds van het weliswaar gedeeltelijk verdiende, maar toch onverwachte wonder dat dit land te beurt viel door de uitkomst van de oorlog. Het maakte de vernietiging mee van zijn twee grootste vijanden: Oostenrijk-Hongarije en Turkije. Het denkt ook zwakkere vijanden klein te kunnen krijgen.'³

De ondergang van de Dubbelmonarchie noopt Roth ertoe om zelfs in kleding en gebaar een even koppig als onmachtig getuigenis af te blijven leggen van zijn ver-

gane wereld: 'Met zijn voorkomen van een Oostenrijkse officier, dat hij zich had aangemeten, de snor die hij destijds liet groeien, de nauwe broekspijpen, de obligatoire wandelstok, de fladderende jas met de hoog opgeslagen kraag, de uitdrukkelijk kaarsrechte houding en de onberispelijk Oostenrijkse manieren leefde Roth overduidelijk in de vervlogen wereld van het Habsburgse keizerrijk.'⁷⁴ Meer dan een nostalgische eigenaardigheid is die uitdossing van Joseph Roth een hulpeloze reflectie van een afgebrand wereldbeeld, alsof hij houvast zoekt aan een van de rookpluimpjes waarin het is opgegaan.

Tot zijn leedwezen heeft Roth de Oostenrijkers in de Dubbelmonarchie almaar Duitser, en bijgevolg bekrompener en agressiever zien worden. De kern van Roths door ervaring en intuïtie gesmede overtuiging is immers dat het Duits niet de essentie vormde van de Midden-Europese cultuur. De kwintessens is dat het Duitse element zich in de smeltkroes van volkeren slechts had kunnen handhaven en emanciperen als het de ontplooiing van de andere talen en culturen onder de monarchale koepel niet in de weg had gestaan. Daarom hekelt Roth de Oostenrijkers die in het keizerrijk meer belang hechtten aan hun nationale verbondenheid met Duitsland dan aan hun solidariteit met de Polen, Slovenen en Roethenen uit de kroonlanden.

Ook de romanpersonages van wie Roth de spreekbuis is, blijven daarop hameren. Volgens graaf Josef Chojnicki uit *De Kapucijner Crypte* (1938), Roths laatste roman, is de Dubbelmonarchie te gronde gegaan aan de domheid van het Duitse nationalisme. Chojnicki schreeuwt het uit: 'Niet onze Tsjechen, niet onze Serven, niet onze Polen, niet onze Roethenen hebben de monarchie ver-raden, maar alleen onze Duitsers, het staatsvolk...'⁷⁵ Door

het nationalistische gebrul is de pluriforme Midden-Europese wereld uit zijn voegen geraakt. Al vlak na de Grote Oorlog gebruikt Roth het Weense krankzinnigen-gesticht Am Steinhof als metafoor voor de conditie waarin het dooreengeschudde Europa verkeert. 'Is de wereld niet een dolhuis? En is het niet praktisch je tijdig te verzekeren van een warm plaatsje in Steinhof?' vraagt Roth zich af in een reportage (1919) die de dimensie van haar onderwerp overstijgt.⁶ Bijna twintig jaar later laat hij dat beeld weer opdoemen in *De Kapucijner Crypte*. Graaf Chojnicki, die onvermoeibaar breit aan een kous die hij 'de monarchie' noemt, promoveert Steinhof tot 'de hoofdstad' van het rijk: 'Vanaf nu, sinds ik hier woon, is dit de hoofd- en residentiestad van Oostenrijk. Ik be- waar hier de kroon.'⁷

Zijn misnoegen over de ontwikkelingen in Europa vrat weliswaar aan Roths energie, maar legde hem niet lam. Zijn reizen door Polen, Rusland, Frankrijk, de West-Balkan (Albanië en Joegoslavië, dat Roth Zuid-Slavië noemt) en Italië, die hij in het Interbellum als vrije medewerker vooral in opdracht van de burgerlijke, liberale *Frankfurter Zeitung* maakte, geven ons de kans om hem als reporter van nabij aan het werk te zien.

In de lente van 1927 zwierf Roth door Albanië. Het toeval wilde dat de vijfendertigjarige Duits-joodse reporter Cheskel Zwi Klötzel toen eveneens, als verslaggever van het *Berliner Tageblatt*, Albanië doorkruiste. Klötzel ontmoette Roth, die hij vervolgens naar Tirana zou vergezellen, in Shkodër, een Noord-Albanese stad die de toenmalige buitenlanders Skutari noemden, in navolging van de Italianen. In 1951, vijfentwintig jaar na

de feiten, pakte Klötzel uit met een boeiend relaas van die kennismaking.⁸ Zijn verslag levert een portret op van een Roth die zich in al zijn tegenstrijdige facetten openbaart: zelfbewust, wispelturig, eigenwijs, gewiekst, lichtgeraakt, charmant, bevlogen en opvliegend, arrogant als hij onterechte aanvallen moet pareren, geniaal in zijn talent om vriendschappen aan te knopen, en in alles mateloos.

Klötzel: ‘De stad Skutari in Albanië speelt in mijn leven een rol die ik nooit zal vergeten: daar heb ik Joseph Roth leren kennen. Albanië had juist met Italië het “Alliantieverdrag” afgesloten, dat in de loop van de tijd logischerwijs zou uitlopen op de aanhechting van het kleinere land door het grotere.⁹ En Joegoslavië dreigde met een preventieve oorlog. Aangezien er voor de rest niets aan de hand was in de wereld, stuurden de grote kranten hun reporters naar Tirana. Zo gebeurde het dat ik destijds als verslaggever van het *Berliner Tageblatt* in Albanië Joseph Roth tegen het lijf liep, die voor de *Frankfurter Zeitung* schreef.

We reisden samen van Skutari naar Tirana. Ik was nog maar een paar dagen in Albanië aangekomen, maar wist dat Roth al een paar weken op de Balkan rondtoerde.¹⁰ “Hoeveel stukken heb je al geschreven, Roth?” – “Geen enkel!” – “Maar u bent toch al weken onderweg?” – “Ja.” – “En wat denken uw lezers daarvan?”

Roth zette dat ronduit arrogante gezicht op dat typisch voor hem was als hij iemand ervan langs wilde geven, en zei: “Mag ik u er attent op maken, Klötzel: bij de *Frankfurter Zeitung* schrijf je niet voor de lezers, maar voor de komende generaties!”

Ik zweeg eerbiedig; na die paar uren dat we met elkaar kennis hadden gemaakt, kende ik hem nog niet goed genoeg om te weten wat hij daarmee bedoelde. We ar-

riveerden in Tirana en gingen samen naar het postkantoor, waar onze correspondentie op ons lag te wachten. Boven op Roths stapeltje lag een telegram. Hij scheurde het open, wond zich tijdens het lezen op, verfrommelde het en wierp het op de grond.

“Een aansporing van de komende generaties?” vroeg ik niet zonder enige boosaardigheid. Roth raapte het papier op, streek het glad en overhandigde het me. Het was inderdaad een telegram van de redactie, die Roths zwijgen “onbegrijpelijk” vond.

“Die domkoppen!” riep hij. “Ik ben toch geen reporter! Maar u zult het zien, ik zal me op hen wreken.”

Inderdaad, ik zag hoe hij zich “wreekte”. Hij ging zitten in het kleine tuintje voor de herberg waarin hij zijn intrek had genomen en met wiens waard hij op een raadselachtige manier communiceerde. Het was tegen vier uur in de namiddag dat Roth begon te schrijven en raki te drinken. Hij schreef in een onooglijk klein, maar haarscherp handschrift op bladen van bijzonder goed papier dat hij op een ongewoon formaat liet snijden. Toen de zon opging, stopte hij met drinken en schrijven. De waard keek met een haast bijgelovige verering hoe hij zo recht als een kaars, zonder ook maar een beetje te wankelen, naar zijn kamer en naar bed ging; gedurende die nacht had hij een gigantische kruik raki uitgedronken. Met dezelfde verering las ik de drie prachtig geciseleerde feuilletons die hij in één ruk had geschreven om zich op zijn krant te “wreken”. Dan bracht ik ze voor hem naar het postkantoor.

Laat in de nacht kwam zijn waard naar mij in het hotel, sleurde me uit mijn bed en maakte me duidelijk dat ik direct met hem mee moest komen. Roth had koorts, een aanval van malaria. Ik gaf hem kinine en verzorgde hem zo goed als ik kon, terwijl de waard de hele

nacht op zijn knieën lag en bad voor die vreemdeling, die nog maar een paar dagen onder zijn dak woonde. De volgende ochtend trok ik in onder hetzelfde dak. Zo begon mijn vriendschap met Joseph Roth.’¹¹

Als Joseph Roth in de lente van 1927 Albanië en een jaar later, in de herfst van 1928, Italië doorkruist, is hij vooraan in de dertig. In de reportages over de Sovjet-Unie, die hij in 1926 in de *Frankfurter Zeitung* publiceerde, heeft hij zijn scepsis omtrent Lenins nieuwe communistische staatsbestel niet verheeld. Als model voor een nieuwe Europese schikking komt de orde van de Sovjet-Unie niet in aanmerking: ‘Het licht mag dan uit het Oosten komen, daglicht vind je alleen in het Westen.’¹² Maar ook Albanië en Italië zijn obscure dictaturen, zij het totalitaire regimes van rechtse signatuur. In Tirana regeert Ahmed Zogu, de president die in 1925 met de hulp van Joegoslavië de macht in Albanië heeft veroverd. Zogu is een nietsontziende, corrupte dictator, die moordt om niet zelf vermoord te worden: ‘Hij heeft dode tegenstanders op zijn geweten en levende in zijn land.’¹³ De jonge despoot van het armlastige Albanië probeert zich te handhaven door Belgrado en Rome tegen elkaar uit te spelen. Maar al snel ziet president Zogu in dat hij zelf de speelbal is van de sterkste partij: Mussolini’s fascistische Italië.

Roth is niet bijzonder gesteld op Albanië. Als land der Skipetaren mag het dan dankzij Karl May tot de verbeelding spreken, Roth leert het kennen als een achterlijke, door hebzuchtige clans en particularistische belangen verscheurde, op oriëntaalse leest geschoeide, mislukte staat die, net als Zogu zelf, bij het bloeddorstige Otto-

maanse rijk in de leer is geweest. Roth kapittelt de Albanese endogamie en paranoia, de religieuze onverdraagzaamheid, het conservatieve nationalisme. Over de legendarische Albanese gastvrijheid maakt hij zich geen illusies. Die hospitaliteit is op het eerste gezicht een mooi gebruik, maar wie dieper graaft ontdekt dat die traditie ook te maken heeft met eigenbelang. De gastvrijheid is immers het onderpand voor het onderdak dat de gastheer wil krijgen als hijzelf het mikpunt van de bloedwraak wordt. Roths nuchtere slotsom over die uitgekookte wederkerigheid: ‘Als je consequent sceptisch denkt, kom je tot de overtuiging dat goede politie beter is dan gastvrijheid.’¹⁴ In die ene zin is Roths geloof in de rechtsstaat gebeiteld, de enige staatsvorm waarin het geweldsmonopolie van de politie gerechtvaardigd is. Met een anticlimax die tot het repertorium van zijn stijl-middelen behoort – het *sauter pour mieux reculer* – vestigt hij de aandacht van de lezer op de dreigende mediocriteit van de Albanese politiestaat, waarin willekeur de norm is: ‘Hij [de Albanees] ziet in iedereen een spion, maar hij heeft slechts ten dele gelijk; want slechts één op twee is een spion.’¹⁵ Maar Roth remt zijn sarcasme af door langs zijn neus weg ook beschaafder geachte landen en mogendheden een veeg uit de pan te geven. Frankrijk kende zijn Dreyfus-affaire, in Beieren zaten schrijvers jarenlang in de nor en ‘in Amerika wordt Chaplin geboycot omdat hij zijn vrouw niet alleen op de mond heeft gekust’.¹⁶

Roths portret van de blonde, onschuldig ogende president Ahmed Zogu (die zich in 1928 laat zalven tot koning Zog I) is een meesterwerk van bijtende beschrijvingskunst. Het Albanese staatshoofd is verstrikt in binnen- en buitenlandse complotten en intriges. Van alle Europese regimes is Albanië het meest Aziatische,

‘want in de Albanese en überhaupt in de oriëntaalse politiek is persoonlijke noodweer een zeer ruim begrip, dat bijna een even grote rol speelt als het staatsbelang in de West-Europese politiek’.¹⁷ Gewapend met zijn kennis van het terrein en de schrandere blik waarmee hij het inspecteert, komt de reporter van de *Frankfurter Zeitung* snel tot de conclusie dat de akkoorden die Zogu met Rome afsluit, neerkomen op de declassering van Albanië tot Italiaans protectoraat.

Om Mussolini’s intenties te onthullen wordt Roth concreet: ‘Zijn de wegen die Italië van plan is in Albanië aan te leggen geen zuiver strategische heerbanen die allemaal tegen Zuid-Slavië gericht zijn?’¹⁸ Alleen al deze retorische vraag getuigt van een inzicht dat behalve op een gedegen kennis van actualiteit en lokale politiek ook steunt op een gevoel voor machtsverhoudingen en ontwikkelingen die minder scherpzinnige waarnemers dan Roth pas later door zouden hebben.¹⁹ Dat de Italiaanse verovering van Albanië de opmaat zou vormen van Mussolini’s Balkan-fiasco kan op dat moment niemand voorzien. In april 1939 (een maand voor Roths overlijden) wordt Albanië door Italië opgeslokt en neemt koning Zog I de benen, in zijn bagage de resterende reserves van de Nationale Bank²⁰ die hem wellicht tot de rijkste landloper van het continent maken: een zwerver met een gouden bedelstaf.²¹ Voor Roths stelling echter dat monarchen de meest solide waarborg bieden voor de consolidatie van de democratie, is Zog I warempel niet het beste voorbeeld. Allicht zou Roth zich tegen die kritiek verdedigd hebben met het argument dat échte monarchen, anders dan criminele parvenu’s van het type koning Zog, kunnen bogen op een beproefde dynastieke lijn.

Tirannen hebben altijd iets van wrede, bloeddorstige en paranoïde clowns. Dat hebben ze met elkaar gemeen, links of rechts. Hun infantiliteit maakt ze niet ongevaarlijk. In zijn datsja voert Stalin zijn volkscommissarissen dronken om hen dingen te laten zeggen die ze nuchter voor zichzelf zouden houden. Voor hij in 1938 trouwt met de Hongaarse hertogin Géraldine Apponyi de Nagy-Appony, gaat Zog I in Tirana nooit zonder begeleiding van een vrouw de deur uit, een rol die hij een tijdlang zijn moeder toebedeelt: volgens de bloedwraakcodex van de Albanese Kanun is het immers verboden een ten dode opgeschreven man te vermoorden als hij in het openbaar met een vrouw verschijnt.²² Voor zijn veiligheid buitenshuis verbergt Zog zich onder de vleugels van de moederkloek.

Met een lach die hem (en ons) in de keel blijft steken maakt Roth zich in Italië vrolijk over de Duce en zijn paladijnen. Maar hij onderschat ze niet. Je spitst de oren als je Roth hoort zinspelen op de methodes die Mussolini's zwarthemden hanteren. Zo alludeert hij op een specifiek martelinstrument dat ze gebruiken om hun politieke tegenstanders te vernederen: 'In Italië drinken ze wonderolie op een gezonde maag.'²³ Agenten in burger, spionnen en verklikkers die 'zelf een kinderlijke vreugde' aan hun opzichtige optreden lijken te beleven,²⁴ ventileren op straat hun criminele energie. Van verre kun je ze herkennen aan hun lange, smalle manchetten en hun schrille dassen. De opzichtigheid waarmee ze hun politieke opposenten intimideren, is een kenmerk waarin later ook de in lange leren jassen uitgedoste, zogenaamde *Geheime Staatspolizei* (Gestapo) in Hitler-Duitsland zal uitblinken.²⁵ De bloedige Italiaanse

komedie waarover Roth in 1928 verslag uitbrengt is inderdaad een voorafspiegeling van de tragedie die zich vijf jaar later in nazi-Duitsland zal herhalen. Daar zal de 'gelijkschakeling' (*Gleichschaltung*) van het intellectuele, politieke en maatschappelijke leven nog sneller en bruter verlopen dan in Mussolini's fascistische staat.

Ondanks de bombast waarin ze vergelijkbaar zijn, verschillen de troebele bronnen waaruit beide asmo-gendheden putten. 'Hitlers expansie- en veroverings-plannen in het Oosten kwamen voort uit een ongebrei-deld racisme en een geperverteerde sociaal-darwinistische ideologie. Het Italiaanse rijk kwam voort uit stompzin-nige ijdelheid,' zo vat de Britse reporter, auteur en his-toricus Misha Glenny de essentie van beide regimes samen in zijn grote Balkanstudie.²⁶ Roth geeft een afschrikwekkend beeld van die stupiditeit, die zich als een olievlek over heel Italië en 's lands media verspreidt. Je hoort hem zijn bitterheid over de verloedering van zijn vak verbijten als hij in 'De vakbond der pennenvoer-ders'²⁷ het treurige bestaan van de Italiaanse journalist beschrijft: 'Hij is geen criticus, maar een echo. Zoals Mussolini zingt, zo piepen de kranten.'²⁸ Saaïheid, obli-gaat optimisme, een wettelijk voorgeschreven exhibi-tionisme van de gestroomlijnde politieke overtuiging, een pers waarin (hopelijk) alleen het weerbericht geen leugen is, dát is het voer dat de Italiaanse krantenlezer voorgeschoteld krijgt. Het Italiaanse fascisme en milita-risme associeert Roth met variété en dressuur, al haast hij zich om de begoocheling van een onschuldig circus door te prikken: 'Ik weiger te geloven dat deze pistool-tjes kunnen schieten. Maar schieten kunnen ze.'²⁹

Roth is verbolgen als hij verneemt dat de burgerlijk-liberale *Frankfurter Zeitung* de publicatie van zijn Italiaanse reportages beperkt tot vier artikelen. Bovendien blijkt

dat de politieke redactie er de schaar in zet, zogezegd om de veiligheid te behartigen van haar vaste correspondent in Rome.³⁰ Maar de castratie van zijn stukken ervaart Roth terecht als een intellectuele en morele knieval voor het fascisme. In een brief aan Benno Reifenberg, de chef van de culturele bijlage van de *Frankfurter Zeitung*, maakt Roth brandhout van alle voorwendsels die de krant in stelling brengt om haar ingrepen te legitimeren: 'Nu is het toch wel zo dat Mussolini het ideaal van de internationale burgerij is en dat het gevaarlijk is om hem in een krant die een burgerlijke reputatie heeft aan te vallen of te ironiseren.'³¹ Dat is de spijker op de kop. Hoe snel is de stemming omgeslagen in de republiek van Weimar! Nog in de lente van hetzelfde jaar heeft Roth op de vraag van *Die Literarische Welt* 'Wat moeten reporters verzwijgen?' luchthartig geantwoord: 'Ik kan helaas niets belangwekkends meedelen. Gelukkig heb ik alles mogen schrijven wat ik ervaren heb.'³² Maar na de desillusie die hij met zijn Italiaanse reportages heeft opgelopen, stort hij bij zijn Nederlandse collega Nico Rost zijn hart uit. Zijn bittere slotsom luidt dat er zelfs in de *Frankfurter Zeitung* 'geen ruimte meer voor de waarheid' is.³³

Genereus als hij is, lijdt Roth aan chronisch geldgebrek. Hij is – om Oscar Wilde te parafraseren – een man die van niets de prijs, maar van alles de waarde kent. Hij drinkt. Hij is ongedisciplineerd. Maar zodra hij naar de pen grijpt, is hij als 'precisiefanaticus'³⁴ en radicale waarheidszoeker onkreukbaar. 'Waar Joseph Roth schrijft, wordt het radicaal, op de plee of in het parlement, net zoals het overal koel wordt waar de wind blaast. Maar de *Frankfurter Zeitung* verandert zodra ze de glans van mijn regels ontbeert,' zo portretteert Roth zichzelf zelfbewust in een brief van 3 juli 1929 aan Bruno Reifenberg.³⁵

Roth lijdt aan zijn luciditeit. Zijn mensenkennis ervaart hij als een last. Hij gaat gebukt onder de extreme gevoelens die hem verscheuren en waarmee hij uitpakt in zijn brieven. Maar zonder die eigenschappen zou hij niet de schrijver zijn geweest die we zo waarderen. Hij klaagt over zijn onverschilligheid, over de toedracht dat hij niets voelt, ook geen pijn, ‘omdat niets me treurig maakt, geen ontgoocheling, omdat ik niets hoop, geen weemoed, omdat ik onverschillig ben en koud’. Hij laat zijn emoties de vrije loop en jammert over zijn eenzaamheid ‘in de duizend kleine dingen van het leven; in kwesties van smaak, eten, kleding, restaurant en genoegens nog eenzamer dan in de principiële wereldbeschouwelijke... Zelfs mijn vrouw neemt afstand van me, ondanks haar liefde. Zij is normaal en ik ben wat je wel gek moet noemen. [...] Ik geloof in helemaal niets meer. Ik kijk door vergrootglazen. Ik schil de huid van de dingen en de mensen, onthul hun geheimen – dan kun je natuurlijk niet meer in iets geloven. Sneller dan het object dat ik observeer, weet ik welke vorm het zal aannemen, hoe het zal veranderen en wat het zal doen. Misschien had het ook anders kunnen worden. Maar ik ken het zo goed dat het zich precies zo gedraagt als ik had gedacht. Als me plots invalt dat iemand op het punt staat iets slechts te doen, doet hij het al. Voor fatsoenlijke mensen word ik gevaarlijk, gewoon omdat ik ze doorheb.’³⁶

Joseph Roth: een zwervende observator tussen de brokstukken van een pluriforme en multi-etnische wereld die in het vuur van de Grote Oorlog is verzengd; een door innerlijke onrust gedreven intellectueel die de nieuwe, naoorlogse realiteit meet aan de normen van de wereld van gisteren om te constateren dat er geen rem

staat op de ontbinding; een gedrevene, een roepende in de woestijn, een visionair, begiftigd met een scherp, analytisch verstand dat voortdurend overhoopligt met zijn hang naar romantiek en soms zelfs sentiment. In weerwil van het gebrek aan betrokkenheid waarvan hij zichzelf beschuldigt, leeft hij met het passionele hart van een Stendhal en schrijft hij met het zakelijke verstand van een Flaubert, twee auteurs die hij onvoorwaardelijk bewondert. Die combinatie resulteert in een door concentratie afgedwongen afstandelijkheid³⁷ die niemand onberoerd kan laten, getuige Roths onmacht om zijn 'helden' – overtollige helden, zoals de gedesillustreerde Franz Tunda aan het slot van de roman *Vlucht zonder einde* (1927) er een is – van de ondergang te redden: 'Het was op 27 augustus 1926, 's middags om vier uur, de winkels waren vol, in de warenhuizen verdrongen zich de vrouwen, in de modesalons draaiden de mannequins, in de tearooms babbelden de leeglopers, in de fabrieken suisden de raderen, aan de oevers van de Seine huisden de bedelaars, in het Bois de Boulogne zoenden de verliefde paartjes, in de tuinen zaten de kinderen in de carrousel. Rond dat uur stond mijn vriend Tunda, tweeëndertig jaar oud, gezond en fris, een jonge, sterke man met vele talenten, op het plein voor de Madeleine, midden in de hoofdstad van de wereld, en hij wist niet wat hij moest doen. Hij had geen beroep, geen liefde, geen begeerte, geen hoop, geen eerezucht en zelfs geen egoïsme. Niemand op de wereld was zo overbodig als hij.'³⁸

Roth is een vat vol tegenstrijdigheden. Hij voelt zich thuis op plaatsen waar anderen van wegrennen. Hij weet dat hij het thuisgevoel (in het hotel bijvoorbeeld)³⁹ moet ontvluchten om de hunkering ernaar niet te verliezen. Het is onmogelijk en misschien niet eens gewenst om greep te krijgen op Joseph Roth, die wellicht een van de